

مهارت های سواد اطلاعاتی

کتابخانه دانشکده پرستاری الیگودرز

«سواد اطلاعاتی»^۱ مجموعه مهارت‌های لازم برای جستجو، بازیابی و استفاده موثر از منابع اطلاعاتی مختلف است. افراد برخوردار از این مهارت‌ها می‌توانند نیاز اطلاعاتی خود را به درستی تشخیص دهند، منابع لازم برای رفع این نیاز را شناسایی کنند و با تدوین راهبردهای مناسب در این منابع به جستجو، شناسایی و گزینش اطلاعات بپردازند. یعنی، آنان قادرند نتایج این جستجو را نقادانه ارزیابی کنند و مناسب‌ترین گزینه‌ها را انتخاب نموده و ارزش اطلاعاتی منابع را برای رفع نیاز اطلاعاتی خود تشخیص دهند. ضمناً آنان می‌توانند اطلاعات به دست آمده را با دانش قبلی خود به نحوی پیوند دهند که این پیوند به تولید دانش جدید منجر شود. البته آنان در تمام مراحل این فرآیند ملاحظات قانونی و اجتماعی و اخلاقی مربوط به استفاده و تولید اطلاعات را رعایت می‌کنند و در نهایت می‌توانند دانش خود را به شایستگی و در سطح گسترده‌ای در اختیار دیگران قرار دهند.

تاریخچه

واژه سواد اطلاعاتی برای نخستین بار در سال ۱۹۷۴ توسط «پاول زورکفسکی»^۲ مطرح شد. زورکفسکی که در آن زمان رئیس انجمن «نرم افزار و صنعت اطلاعات»^۳ آمریکا بود، این واژه را در گزارشی به کمیسیون «کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی آمریکا»^۴ به کار برد. با توجه به گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مفهوم سواد اطلاعاتی به تدریج از چنان گسترش و ابعادی برخوردار شد که محور بسیاری از همایش‌های بین‌المللی و موضوع صدها کتاب و هزاران مقاله علمی قرار گرفت. در سه دهه گذشته نهادهای علمی و آموزشی به تدریج به اهمیت این موضوع پی بردند و به سرعت تلاش‌هایی برای تدوین مبانی نظری و شیوه‌های عملی آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی آغاز شد. از میان این تلاش‌ها می‌توان به تدوین نخستین استانداردهای سواد اطلاعاتی اشاره کرد. برای تدوین این استانداردها گروهی از کتابداران عضو انجمن کتابداری آمریکا نخستین گام‌ها را در این زمینه و در ژانویه ۱۹۸۹ برداشتند. آنان کمیته‌ای را با عنوان «کمیته عالی سواد اطلاعاتی در انجمن کتابداران آمریکا»^۵ برای تدوین استانداردهای سواد اطلاعاتی تشکیل دادند. این کمیته در نخستین گزارش مفصل خود چهار مهارت اصلی سواد اطلاعاتی را معرفی کرد که عبارت بود از: توانایی در تشخیص نیاز اطلاعاتی، توانایی در شناسایی منابع پاسخگو به این نیاز، توانایی در ارزیابی اطلاعات و در نهایت توانایی در استفاده از اطلاعات به دست آمده در فرایند جستجو.^۶ در پاسخ به توصیه‌های مطرح شده در این گزارش در سال ۱۹۹۰ «شورای ملی سواد اطلاعاتی»^۷ در آمریکا تشکیل شد. این شورا که مرکب از نمایندگان ۷۵ نهاد دولتی، آموزشی و تجاری بود، تلاش‌هایی را برای توسعه سواد اطلاعاتی در سطوح ملی و بین‌المللی آغاز کرد. در سال ۱۹۹۸ «انجمن کتابخانه‌های آموزشگاهی آمریکا»^۸ و «انجمن ارتباطات و فناوری آموزشی»^۹ این کشور «استانداردهای سواد اطلاعاتی برای یادگیری دانش‌آموزان» را پیشنهاد کردند.

1. *Information Literacy*

2. *Paul Zurkowski*

3. *Software & Information Industry Association*

4. *US National Commission on Libraries and Information Science*

5. *American Library Association (ALA) Presidential Committee on Information Literacy*

6. <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/publications/whitepapers/presidential.cfm>

7. *National Forum on Information Literacy (NFIL)* <http://www.infolit.org/index.html>

8. *American Association of School Libraries (AASL)*

سرانجام در ۱۸ ژانویه سال ۲۰۰۰ «انجمن کتابخانه‌های آموزشگاهی و پژوهشی امریکا»^{۱۰} نسخه نهایی «استانداردهای قابلیت‌های سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی»^{۱۱} را منتشر ساخت. این استانداردها در اکتبر ۱۹۹۹ به تایید «انجمن آموزش عالی امریکا»^{۱۲} رسیده بود و به همین دلیل نیز در سطح گسترده‌ای مورد استقبال متخصصان آموزش عالی قرار گرفت. سپس نهادهای جهانی در حوزه آموزش و پرورش نظیر یونسکو و ایفلا (اتحادیه جهانی انجمن‌ها و موسسات کتابداری و اطلاع‌رسانی)^{۱۳} نیز تلاش‌های گسترده‌ای برای معرفی و توسعه این موضوع به کار بستند. در هر یک از این نهادها گروه‌های تخصصی ویژه‌ای برای سواد اطلاعاتی تشکیل شد تا گام‌های پژوهشی منسجم و مستمری در این زمینه برداشته شود. مثلاً ایفلا گروه پژوهشی مستقلی برای این موضوع تشکیل داده^{۱۴} که سالهاست در جهت گسترش همکاری‌های بین کشورها در این زمینه فعالیت می‌کند. یونسکو نیز تا کنون اقدامات فراوانی برای همگرایی فعالیت‌های آموزشی در ارتقاء جایگاه سواد اطلاعاتی انجام داده است. مثلاً در سپتامبر ۲۰۰۳ نمایندگان ۲۳ کشور از اعضاء یونسکو در نشست در شهر پراگ، پایتخت جمهوری چک، گرد هم آمدند و بیانیه‌ای با عنوان «به سوی جامعه برخوردار از سواد اطلاعاتی»^{۱۵} منتشر ساختند. در این بیانیه که امروزه به نام «بیانیه پراگ» معروف است شش اصل اساسی برای رسیدن به چنین هدفی تبیین شده و در آن سواد اطلاعاتی به عنوان یکی از ارکان اساسی برای مدیریت و پیشرفت جوامع دانش محور در قرن ۲۱ معرفی شده است. در این بیانیه از همه کشورها خواسته شده که آموزش این مهارتها را در سطوح مختلف آموزشی و برنامه درسی خود لحاظ کنند. همچنین، انجمن کتابخانه‌های آموزشگاهی، دانشگاهی و ملی انگلستان (اسکانل) در سال ۱۹۹۹ مدلی برای تبیین مفهوم سواد اطلاعاتی ارائه کرد که بر خلاف مدل انجمن کتابخانه‌های آموزشگاهی و پژوهشی امریکا، که بیشتر متمرکز بر آموزش عالی بود، گستره‌ای عام داشت.

در کنار فعالیت‌های سازمان‌های جهانی تا کنون انجمنها و نهادهای علمی کشورهای مختلف نیز به تدوین راهکارها و مدل‌هایی برای تبیین سواد اطلاعاتی پرداخته‌اند. مثلاً مدل اسکانل^{۱۶} توسط انجمن کتابخانه‌های آموزشگاهی، دانشگاهی و ملی انگلستان، استاندارد سواد اطلاعاتی استرالیا و نیوزلند^{۱۷} و «مدل شش مهارت بزرگ»^{۱۸} از جمله دستاوردهای موجود در این زمینه است. در سال ۲۰۰۸ یونسکو آرمی جهانی^{۱۹} برای این مفهوم معرفی کرد. حتی امروزه مجله‌های مستقلی با عنوان سواد اطلاعاتی منتشر شوند^{۲۰} و در برخی از دانشگاه‌های دنیا از جمله دانشگاه شفیلد انگلستان دوره کارشناسی ارشد سواد اطلاعاتی راه‌اندازی شده است. در ایران نیز طی سال‌های اخیر تحقیقات فراوانی در زمینه سواد اطلاعاتی در گروه‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی و علوم تربیتی انجام شده که بیشتر در قالب پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی بوده است.

9. Association of Educational Communications and Technology (AECT)

10. Association of College and Research Libraries (ACRL)

11. Information Literacy Competency Standards for Higher Education

12. American Association for Higher Education

13. International Federation of Library Associations and Institutions <http://www.ifla.org/>

14. IFLA Information Literacy Section <http://www.ifla.org/en/information-literacy>

15. Towards an Information Literate Society

16. Society of College, National and University Libraries (SCONUL)

17. Australian and New Zealand Institute for Information Literacy (ANZIIL)

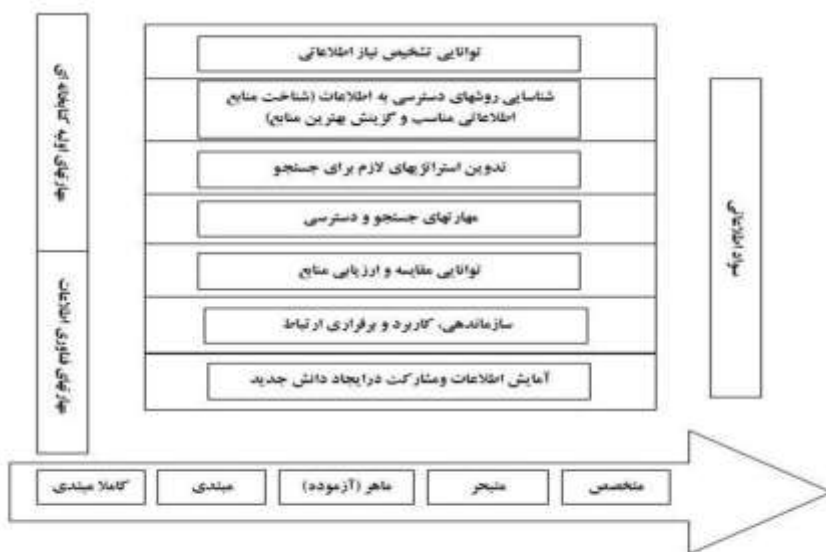
18. Big 6 Skills (<http://www.big6.com/>)

19. Information Literacy Logo (<http://www.infolitglobal.info/logo/en/>)

20. Journal of Information Literacy (JIL) <http://ojs.lboro.ac.uk/ojs/index.php/JIL/index>

هفت مهارت سواد اطلاعاتی

انجمن کتابخانه‌های آموزشی، دانشگاهی و ملی انگلستان (اسکانل) در سال ۱۹۹۹ مدلی برای تبیین مفهوم سواد اطلاعاتی ارائه کرد که گستره‌ای عام داشت. این مدل از هفت مهارت تشکیل شده و نشان می‌دهد که افرادی برخوردار از سواد اطلاعاتی خواهند بود که خود را به این مهارت‌ها مجهز سازند. توانایی در تشخیص نیاز اطلاعاتی نخستین مهارت در این زمینه است. چرا که در فرایند اطلاع‌یابی ابتدا فرد باید نیاز به کسب اطلاعات را احساس کند تا گام‌های بعدی را بردارد. مهارت دوم، توانایی وی در شناسایی روش‌های پاسخگویی به این نیاز است. این مرحله شامل شناخت منابع اطلاعاتی مناسب اعم از آثار چاپی و الکترونیکی و گزینش مناسب‌ترین آنهاست. مهارت سوم مربوط به توانایی در تدوین راهبردهای لازم برای جستجو در منابع برگزیده است. این مهارت خود مستلزم کسب آگاهی لازم نسبت به ساختار پایگاه‌های اطلاعاتی و سایر منابع مرجع خواهد بود. مهارت چهارم شامل مهارت در جستجو و بازیابی اطلاعات است و استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده بهینه از خدماتی نظیر نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، نمایه‌های استنادی و خدمات آگاهی‌رسانی جاری را در بر می‌گیرد. مهارت پنجم مربوط به ارزیابی و مقایسه میزان اعتبار اطلاعات به دست آمده از منابع مختلف است. چرا که افراد برخوردار از سواد اطلاعاتی می‌توانند بر اساس معیارهای مشخصی میزان وثوق و اعتبار منابع را ارزیابی کنند. مهارت ششم مربوط به مهارت در سازماندهی و کاربرد بهینه اطلاعات بازیابی شده است. موفقیت در این زمینه خود مستلزم آگاهی از روشهای مرسوم استناددهی و رعایت اصولی قانونی مثل حقوق پدیدآورندگان است. مهارت هفتم توانایی ترکیب اطلاعات به دست آمده و برقراری پیوند با دانسته‌های قبلی است که می‌تواند منجر به تولید دانش جدید شود.

شکل ۱: هفت مهارت سواد اطلاعاتی در مدل اسکانل، برگرفته از:

Information skills in higher education: a SCONUL Position Paper (1999)

http://www.sconul.ac.uk/groups/information_literacy/papers/Seven_pillars.html

استانداردهای سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی

انجمن کتابخانه‌های آموزشی و پژوهشی آمریکا در سال ۲۰۰۰ استانداردهای سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی را منتشر کرد. این استانداردها شامل پنج بخش اصلی است و در هر یک شاخص‌های لازم و برون‌داد مورد انتظار معرفی شده است. عناصر موجود در این استانداردها می‌توانند چارچوب نظری مناسبی برای متولیان برنامه‌های درسی فراهم آورند. این عناصر می‌توانند به شیوه‌های گوناگون در برنامه‌های درسی سطوح مختلف لحاظ شوند.

استاندارد اول: تشخیص نیاز اطلاعاتی

دانشجوی برخوردار از سواد اطلاعاتی ماهیت و گستره اطلاعات مورد نیاز خود را تشخیص می‌دهد و می‌تواند این نیاز را به روشنی تبیین کند. همچنین او می‌تواند طیف متنوعی از منابع عمومی اطلاعات را شناسایی کند و هزینه - سودمندی دسترسی به هر یک از این منابع را ارزیابی کند. او قادر خواهد بود برای توصیف اطلاعات مورد نیاز مفاهیم اصلی و واژه‌های کلیدی انتخاب نموده و در صورت نیاز پرسش‌های اولیه خود را بازنگری کند.

استاندارد دوم: دسترسی موثر به اطلاعات مورد نیاز

دانشجو با سواد اطلاعاتی، به شکلی موثر و کارآمد به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا می‌کند. او می‌تواند مناسب‌ترین نظام‌های بازیابی اطلاعات و روش‌های جستجو را برای دستیابی بهینه به اطلاعات مورد نیاز انتخاب کند. او قادر است نظام‌های مختلف کاوش را بکار گیرد تا اطلاعات را در قالب‌های گوناگون بازیابی نموده و استراتژی مناسب جستجو در منابع را تدوین کند. همچنین می‌تواند مؤثرترین شیوه‌های دستیابی به اطلاعات را از میان روش‌های جستجوی اطلاعات انتخاب کند و به بازبینی استراتژی جستجو و انتخاب مناسب‌ترین کلیدواژه‌ها بپردازد.

استاندارد سوم: معیارهای بررسی و ارزیابی منابع اطلاعاتی

دانشجوی برخوردار از سواد اطلاعاتی منابع بازیابی شده را منتقدانه ارزیابی می‌کند و اطلاعات انتخاب شده را با مبنای دانشی خود تلفیق می‌کند. برای تامین این هدف او می‌تواند ایده‌های که لازم است از اطلاعات گردآوری شده استخراج و خلاصه سازی کند و از معیارهای مدون برای ارزیابی میزان صحت، دقت، مناسبت و وثوق اطلاعات بهره گیرد. در این حین او می‌تواند از ایده‌های اصلی برای ساخت مفاهیم جدید استفاده کند و ارزش افزوده، تضادها، یا سایر ویژگی‌های دانش جدید را با دانش قبلی خود مقایسه کند. در نهایت او از طریق مشورت با متخصصان موضوعی می‌تواند میزان درستی تفسیر خود را از دانش کسب شده تعیین نموده و اگر لازم است پرسش اولیه خود را مورد بازنگری قرار دهد.

استاندارد چهارم: استفاده بهینه از منابع اطلاعاتی

دانشجوی باسواد اطلاعاتی، به تنهایی یا به عنوان عضوی از گروه، می‌تواند اطلاعات به دست آمده از منابع مختلف را ماهرانه برای نیل به هدفی خاص به کار گیرد. او قادر است اطلاعات جدید و قبلی را برای طرح‌ریزی و خلق محصول یا عملکردی ویژه مورد استفاده قرار دهد و در صورت نیاز فرایند ایجاد یا توسعه آن را بازبینی کند. در نهایت او می‌تواند آنچه در طی این فرآیند به دست آورده را به شکل مؤثری در اختیار دیگران قرار دهد.

استاندارد پنجم: رعایت مبانی قانونی، اخلاقی و اجتماعی استفاده از اطلاعات

دانشجوی برخوردار از سواد اطلاعاتی مباحث اقتصادی، قانونی، و اجتماعی مربوط به استفاده از اطلاعات را می‌شناسد. او با رعایت احترام به اصول اخلاقی و قانونی به اطلاعات دسترسی می‌یابد. همچنین، او از مباحث مربوط به حفظ حریم خصوصی افراد و امنیت در محیط‌های چابی و الکترونیکی آگاه است و موضوعات مرتبط با دسترسی آزاد در مقابل دسترسی غیر رایگان به اطلاعات را می‌شناسد. علاوه بر این، او از قوانین، مقررات، سیاست‌های سازمانی، و آداب مربوط به دسترسی و استفاده از منابع اطلاعات پیروی می‌کند و در صورت استفاده از منابع اطلاعات به تولیدکنندگان آن استناد خواهد کرد. برای این منظور او نظام مستندسازی و ارجاع‌دهی مناسبی برمی‌گزیند و از آن برای ذکر منابع بهره می‌گیرد.

تلفیق سواد اطلاعاتی در برنامه درسی

با توجه به اهمیت سواد اطلاعاتی در قرن ۲۱ برنامه‌های درسی در سطوح مختلف آموزشی باید به گونه‌ای تدوین شود که دانش‌آموزان و دانشجویان علاوه بر کسب دانش و مهارت‌های ضروری در حوزه موضوعی مورد نظر مهارت‌های پایه‌ی سواد

اطلاعاتی را نیز بیاموزند. چرا که سواد اطلاعاتی مهارت چگونه آموختن است و بینش یادگیرندگان را به فرایند تولید، توزیع و استفاده از اطلاعات تعمیق می‌بخشد. ضمن آنکه ارزیابی و آزمون‌های درسی نیز می‌تواند با کمک مولفه‌های سواد اطلاعاتی تدوین شود. تا کنون در کشورهای مختلف پژوهشها و اقدامات متعددی در خصوص تلفیق مهارتهای سواد اطلاعاتی در برنامه های درسی انجام شده است (مثل: *Brown, and Krumholz, 2002; Bucher, 2000; Feast, 2003; Fiegen et al. 2002*), که خود موضوع گسترده‌ای است و می‌تواند از زوایای گوناگون مورد توجه قرار گیرد. اما در مجموع لازم است در طراحی برنامه درسی به اهمیت سواد اطلاعاتی توجه شود. چرا که با توجه به گسترش روزافزون فناوری اطلاعات و ارتباطات دانش‌آموختگان نظام‌های آموزشی برای موفقیت در جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی به این مهارت‌ها نیاز دارند.

منابع

- Association of College and Research Libraries. (2000). *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*. Chicago: ACRL. [On-line]
<http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/informationliteracycompetency.cfm> [Accessed 3 May 2011]
- Brown, C., and Krumholz, R.L. (2002). "Integrating Information Literacy into the Science Curriculum." *College & Research Libraries* 63 (2): 111-123.
- Bucher, K.T. (2000). "The Importance of Information Literacy Skills in the Middle School Curriculum." *The Clearing House* 73 (4): 217-220.
- Feast, V. (2003). "Integration of Information Literacy Skills into Business Courses." *Reference Services Review* 31 (1): 81-95.
- Fiegen, A.M; Bennett C.; Watson, K. (2002). "Reflections on Collaboration: Learning Outcomes and Information Literacy Assessment in the Business Curriculum." *Reference Services Review* 30 (4): 307-318.
- Society of College, National and University Libraries (SCONUL). (1999) *Information skills in higher education: a SCONUL Position Paper*. London:
http://www.sconul.ac.uk/pubs_stats/pubs/99104Rev1.doc [Accessed 3 May 2011]